

Schaatsen op een zwembad

Ernst Berends

Kunstijs is eigenlijk een verkeerd woord, immers het ijs is echt, alleen de manier waarop het wordt gemaakt is kunstmatig. De eerste banen met echt "kunstijs" waren er al voor 1850, niet in Nederland maar overzee in Engeland en Amerika. Dit artikel schetst de historische ontwikkeling van het kunstijs en de eerste kunstijsbanen in Nederland.

In 1840 schaatste men al op de London Ice Floor en New York kreeg in 1868 haar Covered Rink. Men schaatste er echter niet op bevroren water, maar op een chemische substantie die enigszins op ijs leek. Meestal zout-, aluin- of zwaveloplossingen. Als je onderuit ging, kon je meteen naar huis om te verschonen. Er hing ook meestal een dichte mist boven het "ijs" en het stonk er vreselijk naar zwavel. Let wel mechanische koeling bestond nog niet, die kwam pas zo'n 30 jaar later!

In 1876 lukte het Dr John Gamgee namelijk als eerste om echt ijs te maken door afgekoelde glycerine via een

lukte in een zaaltje aan de King's Road in de Londense wijk Chelsea, het werd "Glaciarium" genoemd en staat te boek als de eerste (indoor) kunstijsbaan ter wereld! Gamgee opende dat jaar nog twee banen, de Rusholme Rink in Manchester en Floating Glaciarium (ca 35 x 7 m) in Londen. Op de uitvinding van de eerste auto moest de wereld nog 10 jaar wachten!

Dit principe – het rondpompen van koude vloeistof door een pijpsysteem – vond al snel elders weerklink. Schaatsen werd erg populair en gezien als gezond en vooral beschaafd vermaak. In vele grote steden verrezen er ijshallen met steeds groter wordende ijsvloertjes, vaak omgeven door balustrades waar dan een orkest speelde, luxueuze inrichting en prachtige namen als Eispalast en Palais de Glace. De eerste baan (532 m²) op het Europese vaste land kwam in Frankfurt (1881), in hetzelfde jaar openden ook twee ijsbanen in Hamburg, en de stad Berlijn kreeg haar eerste Eispalast in 1908 (1900 m²) gevolgd in 1910 door het Sportpalast (2500 m²) en daarna in 1911 ook nog het werkelijk

Ijshockey in 1934

gen. De eerste baan in Franrijk Le Pole Nord kwam in Parijs 1892. De techniek was toen nog niet zo ver dat men ook kunstmatig gevoren buitenbanen kon realiseren, daarvoor was immers een veel grotere koelcapaciteit nodig. In Oostenrijk had de Europese kampioen kunstrijden (1892 – 1894) Eduard Engelmann daar in 1896 al plannen voor, maar werd uitgelachen door de koeltechnici! Toch zette hij door en zo kreeg Wenen in 1909 de Engelmannbaan met 1100 m² buitenijs, al spoedig uitgebreid tot 1900 m² en later maar liefst 4000 m² met 33 km koelbuis.

In Nederland

Vreemd genoeg bleef het in schaatsenrijdend Nederland erg stil op het gebied van kunstijsbanen. Men zegt wel eens omdat er geen grote kunstrijdcultuur was en het populaire lange afstandsrijden niet op die kleine baantjes kon. Een afbeelding laat zien dat men in 1912 op de zolder van het Odeongebouw in Amsterdam nog op zo'n chemisch ijsvloertje schaatste In dit gebouw vond trouwens in 1882 de oprichting plaats van de Nederlandsche Schaatsenrijders Bond.

De bekende architect Cuypers ontwierp eind 1800 wel een groot rechthoekig gebouw voor de ijsbaan Noordpool, met in het midden een café en daaromheen de schaatsbaan. Rondom de baan had hij een wandelgalerij ontworpen, een veel gebruikt principe bij ijsbanen indertijd. Het exterieur van de ijsbaan was oosters, met hoektorens en uivormige koepels bij de entreepartij. Deze vormgeving verwees naar woestijnvolken en hun ervaring met het koel houden van hun gebouwen bij hoge temperaturen. Ook paste Cuypers veel houtwerk toe, dat verwees naar bergvolkeren. Het gebouw had een onderbouw in baksteen en (giet)ijzeren spanten. Vermoedelijk was het gebouw gedacht op het Museumplein, waar twee ijsverenigingen terreinen

Schaatsen op de zolder van Odeon

De redding kwam vreemd genoeg uit zwembadkringen. We verplaatsen ons naar Amsterdam Oost. Daar stonden aan de Linnaeusstraat de lege gebouwen van de in 1923 gesloten Oostergasfabriek. Dankzij de inspanningen van vooral Han Bierenbroodspot werden deze gebouwen het onderkomen van het allereerste Sportfondsenbad van Nederland, geopend op 22 juni 1929. Het zwembad werd gesitueerd in de vroegere kolenstokerij, het voornaamste gebouw van een gasfabriek.

Dit overdekte bad was onmiddellijk een groot succes, men kon er het gehele jaar terecht. En in deze tijd hadden de meeste huizen in Amsterdam nog geen douche. Een 'bad' kostte 50 cent in 1932, tijdens de crisisjaren werden lagere tarieven ingevoerd. Gemengd zwemmen was in 1932 overigens nog zeer uitzonderlijk, en vond alleen plaats op dinsdag, donderdag en zaterdagmorgen, tussen 7 en 10 uur. Velen beschouwden het immers als aantasting van de goede zeden. Stralingslampen stonden er klaar voor een 'zonnebad'. De heilzame werking van het zwemmen werd nadrukkelijk belicht: "Dagelijkse verzorging van het lichaam is de weg naar levenslange jeugd".

De rest van het pand stond leeg en verloederde zienderogen. Dat bracht Han Bierenbroodspot op een nieuw idee: op het terrein kon 's zomers een openluchtbad worden geëxploiteerd en 's winters een kunstijsbaan! Trouw aan zijn sportfondssysteem opende Bierenbroodspot de inschrijving voor spaarders voor de nieuwe kunstijsbaan. Hij wilde hiermee niet alleen het benodigde geld binnenhalen, aangevuld met een gemeentelijke subsidie, maar ook laten zien dat er draagvlak was voor zo'n kunstijsbaan. Binnen enkele maanden hadden zich voldoende spaarders aangemeld en kon men de plannen gaan uitvoeren. Het leegstaande deel van het retortenhuis werd gesloopt en daar werd een 'bak' van 60 bij 40 meter gemaakt,

The London Icefloor

hoge helling gevormd. Die fungeerde 's winters als staantribune – in totaal had de ijsbaan maar liefst achtduizend toeschouwersplaatsen – terwijl men er 's zomers een laag zand op stortte bij wijze van strand. Bij flinke regenbuien spoelde het zand in het bad, maar een kniesoor die daarop lette.

In de betonplaat was 25 kilometer koelbuis verwerkt, pijpen op 7 cm afstand, waardoor de met behulp van ammoniak gekoelde pekkel werd gepompt. Een indirect systeem dus, deze methode wordt overigens bij de meeste huidige banen nog steeds toegepast. Als het buiten wat te warm werd kon men de buitenste secties afsluiten en zodoende het ijs wat langer handhaven op een kleiner oppervlak. Voor de opening op 24 en 25 november 1934 werd de toen Noorse ijskoningin en wereldkampioene kunstrijden Sonja Henie naar Amsterdam gehaald. De vele duizenden toeschouwers maakten er kennis met twee nieuwe sporten, het bevalige kunstschaatsen en het ruige mannelijke ijshockey. Op 26 november trad Sonja nog een keer op en kwamen er maar liefst 16.000 schoolkinderen opdagen, de Noorse diva werd daarna idool onder de (rol) schaatsende meisjes.

Het ijshockey kwam dus ook dankzij deze baan van de grond, de Nederlanders leerden snel en in 1935, een jaar na de oprichting van de Nederlandse IJshockey Bond, werd al deelgenomen aan de wereldkampioenschappen te Davos. Hans Bruck, de directeur van de kunstijsbaan in Amsterdam, schreef in 1938 het boek *IJshockey* (hij kwam helaas tijdens de oorlog in een concentratiekamp om het leven).

Ook de Nederlandse hardrijders kwamen drie keer per week hun rondjes draaien, maar voor wedstrijden was de baan uiteraard te klein.

De kunstijsbaan had de pech dat Nederland in de tweede helft van de jaren dertig uitsluitend zachte en regenachtige winters kende – dat probleem dateert

dus niet van de klimaatverandering. De buitenlandse (naar zeggen Oost Europees) adviseurs hadden geen rekening gehouden met zulke kwakkelwinters. Hoewel de capaciteit van de ijsmachines na het eerste jaar met twintig procent werd verhoogd, was dat nog steeds niet genoeg om het ijs permanent hard te houden. Het onoverdekte karakter van de baan bleek fataal. Al tijdens het eerste seizoen ontstonden plannen om de baan te overkappen met een wegschuifbaar dak, maar de investeringen waren kennelijk te hoog gegrepen. Wel bracht men een provisorische overkapping aan over een deel van de tribunes, want ook de toeschouwers hadden het in de stromende regen vaak zwaar te verduren.

In 1938 kon een faillissement worden afgewend doordat de technische installatie werd overgenomen door de Amsterdamsche Ballast Mij onder directie van Charles de Vilder, die ook eigenaar was van de Apollo-sporthal aan de Stadionweg. Deze firma wilde binnen enkele jaren een ijspaleis aan het Scheldeplein of naast het Olympisch Stadion realiseren. De Vilder bedong in ruil voor het overnemen van de machines dat de baan aan de Linnaeusstraat tot die tijd open zou blijven, om zo de continuïteit van vooral de ijshockeysport niet in gevaar te brengen. In 1940 werden de machines overgeplaatst naar zijn Apollohal – tot grote spijt van de tennissers – die daar in het winterseizoen dus niet meer terecht konden. Vanwege tegenvallende belangstelling was ook dit ijspaleis in de Apollohal geen lang leven beschoren en in 1949 was het ook daar uit met de (schaats)pret.

Hoe het verder ging in Nederland

De Apollohal was in 1940 trouwens niet de eerste overdekte kunstijsbaan in Nederland, want eind oktober 1937 was de HOKIJ geopend: de Haagse Overdekte Kunst Ijsbaan. Tilburg kreeg in 1938 een open baan (52

de Vloer van de baan in de Apollolaan

Das Berliner Eispalast

x 24 m) aan de Elzenstraat. Hier stond de Eerste Tilburgsche Ijsfabriek waar men ijsstaven produceerde, omdat men 's winters koelcapaciteit overhad werd die gebruikt om deze ijsbaan te koelen! Bij het toenemende aantal mechanische koelkasten was er aan die ijsstaven steeds minder behoefte en in 1951 sloot de ijsfabriek en daarmee ook deze ijsbaan. Hij werd pas in 1964 vervangen door de ook niet-overdekte Theresiabaan, nu met een direct ammoniakstelsel. Na de overkapping in 1969 kreeg het de naam Pellikaanhal.

Inmiddels had Nederland in 1961 met de Jaap Edenbaan ook haar eerste 400 m kunstijsbaan gekregen, toen de derde ter wereld. De eerste was in 1959 de opneembare baan in het fameuze Nya Ullevistadion te Gotenburg (Henk van der Grift en later uiteraard Ard & Keessie vierden er hun triomfen) In 1985 werden de baanpijpen en de machines verkocht en was het schaatsavontuur hier voorgoed ten einde.

De tweede 400 meterbaan was die van Squaw Valley in Californië, aangelegd voor de Olympische Winterspelen 1960. Vanwege de hoge ligging op 1890 meter en de goede ijskwaliteit regende het hier records. De Noor Knut Johannesen verpulverde het acht jaar oude wereldrecord van Hjalmar Andersen op de 10.000 meter met maar liefst 46 seconden! Hij was daarmee de eerste schaatser die de 16 minutengrens doorbrak! Anno 2009 zitten al 20 seconden onder de 13 minuten! De installatie werd in 1966 overgeplaatst naar West Allis.

De Linnaeusstraat 1935

Een
reclamefolder
voor de
Linnaeusstraat

Technisch gesproken was de Jaap Edenbaan in 1961 een hoogstandje van koeltechniek, omdat het de eerste 400 meterbaan ter wereld was met verdampende ammoniak in de koelbuizen. Dit leverde een energiebesparing van circa 25 % op ten opzichte van de twee eerder gebouwde banen, die indirect werkten op pekel, koud gemaakt met Freon 22.

In februari was Henk van de Grift in het Nya Ullevi wereldkampioen geworden. Men zegt vaak dat dit de bouw van de Jaap Edenbaan heeft bespoedigd, dit is niet juist want de beslissingen daarvoor dateerden al van een eerdere datum. De opdracht ging in april 1961 naar de Koninklijke Grasso Machinefabrieken uit Den Bosch en in december 1961 werd er al geschaatst! Still going strong, niet overdekt op nog steeds de historische locatie is de Jaap Edenbaan nu dus de oudste 400 meterbaan ter wereld!

Ing Ernst Berends werkt bij GEA Grenco Koudetechniek BV. Op website www.kunstijsbanen.nl onder Ijsbaanweetjes staan meer technische artikelen over deze ijsbaan.